

Sõja ja ühiskonna suhetest

■ 6.–7. aprillil 2011 toimus Eesti Sõjamuuseumis rahvusvaheline ajalookonverents „War and Society: Interactions between the Military and Civil Population” („Sõda ja ühiskond: suhted sõjaväe ja tsiviilelanikkonna vahel”). Konverentsi eesmärk oli lahata tsiviilühiskonna rolli sõjanduses ning sõja mõju tsiviilelanikkonnale läbi aegade. Sellest tulenevalt oli konverents ka kronoloogiliselt üles ehitatud. Esimene ettekanne puudutas muu hulgas arheoloogiat, viimane aga jõudis välja tänapäevani, käsitledes Eesti kontingenti Afganistanis.

Esimene esineja oli Kristin Ilves (Uppsala Ülikool). Tema ettekanne „The Role of a Single Prehistoric Battle in the Contemporary Society” („Ühe eelajaloolise lahingu roll tänapäeva ühiskonnas”) puudutas Saaremaalt Salmelt leitud 7.–8. sajandi laevmatuseid. Ettekanne algas sissejuhatusega konfliktiarheoloogiasse ja liikus edasi 2008. ja 2010. aastal avastatud matuste juurde. Tegu on massihaudadega, kuhu on maetud Skandinaavia päritolu mehed. Arvatavasti maeti hauda lahingus langenud sõjamehed. Eesti arheoloogid on arvanud, et lahing toimus arvatavasti Skandinaavia viikingite röövretke ajal, kui sissetungijatele astusid vastu kohalikud saarlased ja suutsid sissetungijaid võita. Ilvese arvates see nii siiski ei olnud. Ilves oletas, et tegelikult olid lahingu võitjad hoopis viikingid, ja leidis sealt edasi, et osa Saaremaast võis käsitletaval ajajärgul olla skandinaavlaste võimu all, ka Kuramaal oli tol ajal niisamuti viikingiasundusi.

Mart Lätte (Tartu Ülikool) ettekanne „Civil Population in the Conflicts of Medieval Livonia” („Tsiiviilühiskond Liivimaa keskaegsetes konfliktides”) puudutas sõja mõju mitte sõdivale elanikkonnale keskaegsel Liivimaal. Tollane sõjapidamine võis olla veelgi julmem kui Lääne-Euroopas, sest siin sõiditi paganatega, keda ei puudutanud kristlik moraal, ja nende jaoks oli tegemist ellujäämissõjaga, kus kõik vahendid vastase kahjustamiseks olid aktsepteeritavad. Hirmsatest julmustest räägivad ka tollased kroonikad, kuigi nende puhul ei saa kindlasti arvesse võtmata jätta propagandistlikku rolli.

Arvestades, et sõdimine puudutas keskaegsel Liivimaal kõiki ühiskonnakihte, võib teatud reservatsioonidega väita, et keskaegsete sõdade puhul ei saagi rääkida tsiviilelanikkonnast.

Keskaegse temaatikaga jätkas dr. Franck Viltart (University Charles de Gaulle – Lille III), kelle ettekanne „Military Training and War Experience of Townsfolk and Peasants in Late Medieval France and Burgundy” („Lin-narahva ja talupoegade sõjaline väljaõpe ja sõjakogemused hiliskeskaegsel Prantsusmaal ja Burgundias”) käsitles mitteaadlike sõjalist rolli hiliskeskaegse Burgundia ja Prantsusmaa sõjaväes. Prantsuse valitsejatel oli 15. sajandil, mil endiselt kestis Saja-aastane sõda, vaja järjest rohkem sõdureid. Alamate klasside sõjaliste oskuste parandamiseks hakati neid soodustama ja valitseja ediktidega kohustama sõjalisteks harjutusteks. Selle tipuks oli 1448. aasta kuninga edikt, millega loodi Prantsusmaal nn. *franc-archers* – alamt päritolu meestest koosnev väeüksus, kellele olid tundmatud sõjapidamise normid ja kes seetõttu olid allikate sõnul väga julmad. Peagi loodi ka Burgundias oma üksused, Burgundiast sai alguse vägede kollektiivne väljaõpe. Siiski ei piisanud sellest – Burgundia hertsog sai ikka šveitslastelt lüüa.

Dr. Anna Maria Forsberg (Rootsi Sõjamuuseum) käsitles oma ettekandes „The Burdens of War. Military Demands on the Civil Population in France and Sweden during the 17th century” („Sõjaaegsed koormised. Sõjaväe nõudmised tsiviilelanikkonnalt Prantsusmaal ja Rootsis 17. sajandil”) tsiviilelanikkonda puudutavaid sõjalisi koormisi. 17. sajandil nõudsid nii Prantsuse kui ka Rootsi kuningakoda lisaks sõduritele elanikkonnalt ka muid sõjalise iseloomuga koormisi. Mõlema kuninga alamad pidid vahel andma sõjaväele riideid, puitu ja küttepuid. Samuti juhtus mõnikord, et alamaid kutsuti erakorraliselt sõjaväkke, kui maad ähvardas hädaoht. Lisaks pidid inimesed ka sõdureid majutama ning neid transportima. See kõik tekitas sõjaväe ja muu ühiskonna vahel pingeid.

Järgmises ettekandes „Relations between Fighting Front and Home Front in Letters and Memoirs of Estonian WWI soldiers” („Rinde ja kodutagala suhted Esimese maailmasõja aegsete eesti sõdurite kirjades ja memuaarides”) käsitles Liisi Eglit (Tartu Ülikool) eesti sõdurite ja koduste suhteid Esimese maailmasõja eri perioodidel. Sõdurid suhtlesid kodustega kirja teel, samuti kirjutasid kirju ajalehtedele ja hiljem memuaare. Erinevatel perioodidel oli sõdurite ettekujutus iseendast ja koduste arusaam sõjast

erinev. Sõja alguses nägid sõdurid end kangelaslike võitlejatena, kes võitlevad neid ootavate koduste eest, ja suhted olid väga head. Sõja kestes see muutus – sõdureid valdas sõjatüdimus ning tunti end riikide poliitika ohvritena, samas ka endiselt koduste kaitsjatena. Koduseid, kes olid samuti sõjast tüdinud, nähti tänamatutena, seda võimendas veelgi sõja-eelne nostalgiline mälestus rahuaegsest ilusast elust. Pärast sõda tekkisid probleemid sõdurite tsiviilühiskonda taasintegreerumisega – kodustest oli kaugenedud, majanduslik olukord raske jne.

Kapten Mika Raudvassari (Kõrgem Sõjakool) ettekanne „The Aerial Observation Network of the Estonian Air Defence before WWII” (Eesti õhukaitse õhuseire võrgustik enne Teist maailmasõda”) puudutas Eesti Vabariigi õhuvaatlusi 1930. aastatel. Raudvassar andis alguses põgusa ülevaate õhusõja ja õhuvaatluse arengust üldiselt ning pöördus siis Eesti temaatika juurde. Vabadussõjas mängis õhuvägi vähetähtsat rolli ning ka 1920. aastatel ei olnud õhuvägi eriti oluline. Muutus toimus 1930. aastatel, kui õhukaitse ülemaks sai kolonel Richard Tomberg, kes asus seda valdkonda põhjalikult arendama. Koostöös tsiviilametnike ja Kaitseliiduga koolitati umbes 400 vaatlejat. Radarite ajastul tundub see vanamoodne, kuid sellist õhuvaatlusviisi on kasutanud paljud riigid ja see on aktuaalne isegi tänapäeval. Radari petmiseks on kõikvõimalikke tehnilisi mooduseid, kuid inimsilma petmine on tunduvalt keerulisem.

Dr. Olaf Mertelsmann (Tartu Ülikool) käsitles oma ettekandes „The Impact of World War II and the Post-War Crisis on Mortality Patterns in the Soviet Union (1945–1956)” („Teise maailmasõja mõju sõjajärgsele kriisile ja suremusnäitajatele Nõukogude Liidus (1945–1956)”) sõjajärgset kriisi Nõukogude Liidus. Ametliku versiooni järgi oli 1950. aastaks Nõukogude Liit sõja mõjudest toibunud ja majandus taas üles ehitatud, oodatav eluiga oli 65 aastat. Mertelsmann, toetudes veel hiljuti salastatud dokumentidele, näitas, et tegelik pilt nii roosiline ei olnud. Nõukogude Liidu taastumine sõja mõjudest võttis kauem aega ja erinevates piirkondades oli taastumise kiirus erinev. Veel 1950. aastatel oli mõnes piirkonnas surmade põhjusel suur osa nn. vaestehaigustel, mis viitab kehvale hügieenitingimustele, toidu vähesusele ja vee kehvale kvaliteedile. Seega kestis Teise maailmasõja mõju kauem, kui seni arvatud.

Tsiviilsüsteemi allutamist ja arendamist sõjaväe juhtimise all käsitles dr. Eric Allan Sibul (Balti Kaitsekolledž) oma ettekandes „The US

Army and the Korean National Railroad During the Korean War: A Case Study of Interaction between the Military and a Civil Organization” („USA sõjavägi ja Korea rahvuslik raudtee Korea sõja ajal. Sõjaväe ja tsiviilorganisatsiooni vastastikuse toime juhtumiuuring”). Alustuseks tõi Sibul paralleele raudteede tähtsusest Eesti Vabadussõjas ja Korea sõjas, mõlemal puhul oli raudteetransport sõjategevusele olulise tähtsusega. USA poolt toetatav Noor Korea Rahvuslik Raudtee ei saanud oma ülesannetega hakkama ja selle parandamiseks allutati see USA sõjaväe kontrollile. Koostöö oli edukas ja Korea raudteed töötavad siiani suurepäraselt.

Kristjan Luts (Tartu Ülikool) käsitles oma ettekandes „Estonians in the Armed Forces of Soviet Union in 1956–199. How Service is Remembered” („Eestlased Nõukogude Liidu relvajõududes 1956–199. Kuidas teenistust mäletatakse”) eestlaste teenistust Nõukogude armees pärast rahvusväeotsade kaotamist 1956. aastal. Rikkudes Genfi konventsiooni, mis keelab okupeerival riigil okupeeritud alade elanikke sõjaväeteenistusse kutsuda, sunniti umbes 350 000 eestlast teenima Nõukogude Liidu relvajõududes. Uurimistulemustest järeldub, et eestlased olid tavaliselt Nõukogude armees keskmisest kõrgema haridustasemega ja sellest johtuvalt määrati neid sõjaväes „mugavamatele” ametikohtadele. Samas pidas juhtkond eestlasi poliitiliselt ebausaldusväärseks ja seetõttu teenis vähe eestlasi siseministeeriumile alluvates üksustes. Positiivsena nähti ka teenistuses omandatud vene keele oskust. Nõukogude armees teenis hulk eestlasi ka ohvitseridena. 1991. aastal, kui Eesti taasiseseisvus, liitusid nooremad ohvitserid valdavalt taastatud Eesti Kaitseväega. Vanemad ohvitserid, kartes kaotada oma ohvitseripensioni, seda pigem ei teinud. Neist noortest ohvitseridest on tänaseks suures osas kujunenud Eesti Kaitseväge juhtivkoosseis.

Dr. Jörg Echternkamp (Militärgeschichtliches Forschungsamt) rääkis oma ettekandes „Death, Grief and Memory. Commemorating fallen Soldiers in Post Cold War Germany” („Surm, lein ja mälu. Langenud sõdurite mälestamine külma sõja järgsel Saksamaal”) sõjaajaloo ja ajaloolise mälu suhetest ja selle arengutest Saksamaal. Saksamaa jaoks oli Teine maailmasõda pikka aega viimane sõda ja selles sõjas langenud sõdurid viimased langenud. 1990. aastatel aga võttis taasühinenud Saksamaa sõjavägi endale lisaks kodumaa kaitsmisele ka uusi kohustusi rahvusvahelistel missioonidel osalemise näol. Senini oli demokraatlik Saksamaa keskendunud

Teises maailmasõjas langenutele. Nüüd on aga Saksamaa välismissioonid pannud ühiskonna ette uued küsimused. Sealhulgas keskel kohal on ka kaitseministri otsus püstitada mälestusmärk sõduritele, kes on langenud *Bundeswehr*'is teenides.

Konverentsi viimane esineja oli Arvo Jõesalu (Eesti Kaitseväge Peastaap). Tema ettekanne „War, Media and Society: the War in Afghanistan and how the Media Ties the Estonian Society With It” („Sõda, meedia ja ühiskond: sõda Afganistanis ja kuidas meedia seda eesti ühiskonnaga seob”) rääkis meedia rollist välismissioonil olevate sõdurite ja nende koduste omavahelisel suhtlemisel. Avalik meedia kajastab sõdurite tegevust missioonil, ent sellele lisandub viimasel ajal tormilise kiirusega arenenud sotsiaalmeedia Facebooki ja Twitteri kujul, mille kaudu saavad sõdurid ka ilma ajakirjanduse vahendusega oma mõtteid edastada. See aitab ühelt poolt tsiviilühiskonda ja sõjaväge tihedamalt siduda, aga samas on oluline jälgida, et sõdurite tegevust sotsiaalmeedia kanalites või ajakirjanike ülevaateid ei saaks meie vägede vastu kasutada vaenlased.

Konverentsi, kus olid arutluse all sõjaväe ja tsiviilelanikkonna suhted eri sõdade ajal, võib kahtlemata pidada kordaläinud teadus-sündmuseks. Edaspidi on korraldajatel plaanis teemasid kitsendada, et esinejatel ja kuulajatel oleks lihtsam kaasa mõelda ja ka arvamust avaldada. Järgmine konverents toimub 2012. aasta kevadel.

Kristjan Luts

Eesti Ajaloo- muuseumi uus püsiekspositsioon Suurgildi hoones „Visa hing. 11 000 aastat Eesti ajalugu”

Peakuraatorid: Inge Laurik-Teder, Tõnis Liibek, Sirje Karis, Mariann Raisma;
Kuraatorid: Ene Hiio, Ivar Leimus, Olev Liivik, Mati Mandel, Jaak Mäll, Sirje Pallo, Milan Pening, Epp Preem, Anne Ruusaa, Krista Sarv, Triin Siiner, Hiljar Tammela, Tiina Vint

Eesti Ajaloomuuseumi õlul lasub äärmiselt ambitsioonikas kohustus kajastada kogu Eesti ajalugu – nii poliitilist kui ka majandusajalugu, kultuurielu, arheoloogiat jpm. võimalikult põhjalikult ja värvirikkalt. Soomlastel teadaolevalt riiklik ajaloomuuseum puudub, seda rolli täidab *Suomen Kansallismuseo*, mida võib pidada Eesti Rahva Muuseumi analoogiks. Siiski on ka Soomes viimasel ajal kõlanud hääli, et oleks vaja luua Soome ajaloomuuseum, mis käsitleks rahvuskultuuri asemel rohkem poliitilist ajalugu. Saksamaal loodi *Deutsches Historisches Museum* alles 1987. aastal. Eestlastel on seetõttu põhjust rõõmustada, et meil on nii Eesti Ajaloomuuseum kui ka Eesti Rahva Muuseum. Lisaks geograafilisele paiknemisele on ka nende muuseumide sisulised raskuspunktid erinevad ning mõlemad täiendavad teineteist oluliselt.

Käesoleva aasta maikuu avati Tallinnas Suurgildi hoones Eesti Ajaloomuuseumi uus püsinäitus „Visa hing. 11 000 aastat Eesti ajalugu”. Varasem ekspositsioon „Pildikesi Eesti ajaloost” valmis 2004. aastal (kuraatorid Sirje Annist, Viivi Glass, Ivar Leimus, Mati Mandel, Aivar Põldvee, Toomas Tambla). Kui eelmine